

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿՐԻԿԵԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ 12-13 ԳԱՐԵՐՈՒՆ: Գրքի Լ. Ռ. Աղաբեմա: Ութածալ, լաթակազմ, ուսումնասիրական մասը 150 էջ էր 16 զանաւոր, 134 սևուցմանով բաղկացած պատկերներով: Երևան, 1964:

Յանկաթամբ լեցուն խոշոր մեծարկ մըն է տոհկա, խորագրէն եւ սկիզբի երկու էջերէն գտնուող: Հեղինակը հոն կը հաստատէ որ այս ուսումնասիրութեան մեծարկած է խիստ սահմանափակ նիւթերով: Ինչն իսկ կը գրէ. «Աւանդատներէն զիստը աղբիւրը հանդիպեցի եւ Երևանի Մատենադարանի մեծագրերի հարստութեան հաւաքածոն» (էջ 6): Կնիկեան մանրանկարչութեան կայմաբազմն եւ ճիւղային հաւաքածոները Ս. Ղազարի (Վեհերիկ) եւ Ս. Յակոբի (Երեսապէճ) մատենադարաններուն մէջ են, առանց որոնց որեւէ համապարփակ մեծարկ կնիկեայ մանրանկարչութեան մասին կարելի չէ որ յայտնաբերուի գտնուի: Երեսանի Մատենադարանը զուրկ է, օրինակէ համար, Քորտա Գոտիկի մանրանկարներէն: Ուրախ ենք նկատելով որ ինքը Հեղինակը եւ իր զգրիչը յաւակնութիւն չունին սպառիչ յուժուժ ապրու առաջ քաշուած խնդիրներէն (Անշ): Տարակոյս չկայ որ իր յիշած աղբիւրներէն միայն Գարեգին Մարգարէի Յովնէփեանի եւ Օրհնոյ Սիրուրիի Տէր Ներսէսեանի զորները կարելի է նկատել ունենայ լրջութեամբ՝ Կնիկեան մանրանկարչութեան 12-13 դարերուն պատմութեան համար: Դուռնոյն, Սվերի, Դրամբան անձամբ պրպտուածներ չեն կատարած Ս. Ղազարի եւ Ս. Յակոբի ամենակարեւոր հաւաքածոներուն մէջ: Մակընթերս՝ չէ չայլակեան մանրանկարչութեան եւ ո՛ր ալ հայկական արուեստին մասնագետ մըն էր: Մանրանկարչութեան արուեստի միւս ճիւղերուն պէս՝ ենթադրութեամբ կարելի էլ գրել, եւ ոչ ալ կատարելի է արուեստի զգրիչի, լրջակի, մարդկութեան մասին գրել՝ մուրացածոյ, այրելի երկրորդական ժիւղորդութիւններով: Կարեւոր է եւ խիստ կարեւոր արուեստի մասին զգրիչն համար՝ իր ուսումնասիրած նիւթին զուէ ինքնատենորոգ անձամբ տեսնել, ուսումնասիրել, ազատ՝ ուրիշներու նախապաշարութիւններէն, կարծիքներէն, ենթադրութիւններէն: Օրհնոյի համար, ունէ մէկը որ կը ցանկայ գրել Ս. Ղազարի մեծագնացուած Տրապիզոնի Աւանդանի եւ անոր մանրանկարչութեան մասին, իսկ յայտնակարեւոր կամ մեծից տակ ունենալով ը. Ուրդիսեանի կողմէ պատարաստած մանրապատում ցուցակագրութիւնը՝ պարզապէս իր գլխուն փորձածն էր բերել, վարկապակի ըլլալու հաւանականութեան ենթադրուելով:

Առանց նկատի առնելով հանդերձ մեծը կը զարնեմ ուշ ուշով այս գործին ընթերցման, զայն առանց նախապաշարման ներկայացնելու ընթերցողներուն:

Հեղինակը խիստ համոզուած եւ հարեանցիկ կը յանձն ներկայացնէ Կնիկեան հայկական պատմութիւնը իր նախաբանին մէջ: Դրամատորաբար չէ կրցեր հարկադրանքով Հայկիկիկեայ կազմութիւնը իր սկիզբով եւ զարգացումով, ըլլա՛յ քաղաքական, ըլլա՛յ ընկերային, ըլլա՛յ անտեսական, ըլլա՛յ կրօնական եւ մ.տկութեան կերպով: Հեղինակը կը գրէ. «Մուսրիսեան իշխանները, որոնք, յիշուելով լեռնային Կնիկիկեայի Հայ բնակչութեան միայն, Բիւզանդիայի, Սելջուկների եւ իսլամական զինուորի (էջ 7): Ասիկա կարգաւոր ընթերցողը կրնայ խորհիլ որ Ռուբինեանները եւ Կնիկիկեայ Հայ բնակչութեանը Բիւզանդիայի, Սելջուկներուն եւ իսլամական միասնական, միահամուռ գործին դէմ տիրույթները պայքարել եւ Ռուբինեանը կամ Կնիկիկեայ Հայ թագաւորութիւնը օրհնականակն, խաղաղ կարգի եւ պահպան չունեցող Բիւզանդիայի, Սելջուկներուն եւ իսլամականներուն հետ: Բնական է որ այսպէս ներկայացուած ուղղութիւնը մը խիստ տեսարար է: Հեղինակը պէտք էր որոշ եւ րմոնելի յատկութեամբ ներկայացնէր իր նախաբանին նիւթը, որպէսզի կարեւոր հաստատուն հիմքու ըլլայ կառուցման իր մտադրել Կնիկեայ մանրանկարչութեան պատմութիւնը:

Մենք ստիպուած ենք խորհելու, որ Հեղինակը աւելցնէ կերպով չէ տիրականեր նախաբանին նիւթին, երբ կը գրէ. «Հեղինակը է, որ իրենց զիտելիները հարստացնելու նպատակով Հայաստանի Կնիկիկեայ էին զալիս Հայ կուլտուրայի այնպիսի մ.տկներ, ինչպիսիք էին Միխիլ Գոշ, Ստեփանոս Օրբիկեանը, Վարդան Վարդապետը, Յովնէփեան Կրդիկեանը եւ ուրիշներ» (էջ 10): Ո՞ր Վարդան Վարդապետը կամ վարդապետները, ո՞ր Յովնէփեան Կրդիկեանը: Օրբիկեան համար քանի մը Յովնէփեան Կրդիկեանի կան: Յետոյ, որո՞նք են իրենց հարստացուցած զիտելիները:

Այսքանով ալ բաւականանց նախաբանին անբաւարարութեան մասին:

Էլ 15-ով Հեղինակը մեղի կը սկսի առլ Վերիկեան մանրանկարչութեան Արուսեաններուն մասին իր տեսութիւնը: Արդարեւ հոս ալ կ'ընեն ճիշդ մը՝ վճռական չեղումը մը ըսելու համար քանի, որոնք Հեղինակը չէ ապացուցած եւ որոնց պարզ կը ընդունի: Հեղինակը քաջաբար կը գրէ. «Համապատասխան (օտար Հեղինակներէ) չափազանցուել է այդ (օտար) փոխառութիւնները դեբը, որը եւ հանգեցրել է հայկական մանրանկարչութեան մասին եղած ոչ ճիշտ պատկերացման: Բանն այն է, որ քանի որ հայկական մանրանկարչութիւնը դիտուել է որպէս բնականաբանի կամ տիրականի ճիշտութեամբ եւ

գրեմբ, երկու Աւետարան, 1113 Թուականին իբր թէ Դրազարկ գրուած: Արդարեւ մին Երեսանի Մատենադարանին թիւ ԾԴ63ն է, ուր մանրանկարներ չուկան, այլ միտէջեան խաչեր, եւ միայն զգրեւ կը յիշուի՝ Գեորգ, իսկ խաչեր ծաղկողը յայտնի չէ: Դրազարկ գրուած կը նկատէ նաեւ Տիւրքիեցիներ թիւ 13 Աւետարանը, նոյնպէս 1113ին: Սակայն երակամութիւնը այն է որ Տիւրքիեցիներ այս Աւետարանը յիշատակարանը կամ յիշատակարանները գրչապիւրը Տիւրքիեցիներ չամայարանին վաճառող գրազմանա Էն-Փրեանեանցի խմբագրութիւնը կամ օրինակութիւնը եղած են եւ ձեռագրին Հետ որեւէ կապ չունին: Ուրեմն Դրազարկ գրուած 1113 Թուականէն միայն մէկ ձեռագիր ծանօթ է, Երեսանի թիւ ԾԴ63ը, որ չուի մանրանկարներ, այլ՝ միտէջեան ծաղկեալ խաչեր: Գալով Տիւրքիեցիներ Աւետարանին գրչաթանակն եւ մանրանկարչութեան ժամանակին, մենք այսօր ունինք մանրանկար րուիքի. Հոս միայն չենք որ գրչաթանակը 12րդ դարու վերջի կամ 13րդ դարի սկիզբի դարձ է՝ իր Աւետարաններուն ձեռնատնիքով, իսկ աւետարանիչները շատ աւելի վերջի դարերն են: Մտադրանք են նաեւ մանրանկարիչ Դրեզդեր եւ դրիչ Միդտիչը Տիւրքիեցիներ գրչապիւրն համար:

Հեղինակը 12րդ դարի առաջին կէսերուն Դրազարկ գրուած եւ մանրանկարուած գրքն կը նկատէ Երեսանի Մատենադարանի թիւ ԴԴ31ը: Անյիշատակարան այս գրչապիւրը ՀՀԻՆ Հայկական Մանրանկարչութիւնը մեծածաւալ պատկերազարդին մէկ (Երեսան, 1952) Հռոմիցիներ գործ նշանակուած է: Հեղինակը իր խափուտ սկզբունքով Տիւրքիեցիներ Աւետարանին խաչերն եւ թիւ ԴԴ31ը իրարու Հետ հաշտեցնելով, թիւ ԴԴ31ն ու Դրազարկի դրծ նշանակած է 12րդ դարու առաջին կէսին: Տեսանք որ բոլորովին կը սխալի Տիւրքիեցիներ Աւետարանին մասին եւ այդ սխալին տալիս Դրազարկուած ըլլալով՝ կրկին սխալած է թիւ ԴԴ31ը մասին:

Այսպէս որեմն, պարզ է որ 12րդ դարու առաջին կէսին Դրազարկ մանրանկարեալ գրչապիւր ՄԱՆՈԹ ԶԷ մեղէ եւ սակաւն հեղինակը զարմանայի պատահաւորաբանութեամբ եւ նիւթին մասին կատարեալ անգիտութեամբ կը գրէ. «Բերտառական Քանդազարանի ձեռագրի մանրանկարներին ոճը իր ընդհանուր բնոյթով շատ զիջ է տարբերուած ԺԲ. դարի առաջին կէսին Դրազարկուած զարմազարդուած ձեռագրերին» (էջ 48): Բնական է ինչո՞ք ստիպուած ենք աւելի չերկարել Դրազարկի մասին հեղինակին միւս մարզանքներուն մասին, բոլորն ալ յաղնեցուցիչ եւ ապարդիւն: Ուրեմն անկոնք Սկիւտակի գրչապիւրին 12րդ դարին Սկիւտակ կը յիշուին Վարդան, Կոստանդին եւ Դրեզարկ Միխեցի (Ակիւտանէն այդպէս միջոտուած): Վարդան սակայն կը

յիշուի միայն իբր զՔԻՆ եւ յայտնի չէ թէ զարդած է մանրանկարչութեամբ: Կոստանդինէն հեղինակը կը յիշէ Կոստանդինի աշխատանքները մեղ յայտնի է միայն մէկը (էջ 55): Իր յիշած մէկը Վանեսիկի մանրին թիւ 1035 Աւետարանն է 1103ին (Սարգիսեան ցուցակին թիւ 123): Սակայն Կոստանդինէն հասած է մեղի Ամու Նոր-Ջուղայի հաւաքման թիւ 27 Աւետարանը 1195 Թուականին, որուն մանրանկարները ուրազործ ձեռք մը կարած հանած է: Այսպէս Հեղինակը կը սխալի երբ կը գրէ. «Ամենայն հաւանականութեամբ այս ձեռագիրը (Վանեսիկի թիւ 1035ը) երա վերջին գործերից է, քանի որ 1193 Թուականից յետոյ այլեւս չենք հանդիպում Կոստանդինի անունին» (էջ 55): Արդէն ստեսնք որ 1103ին դեռ որ յիշուի Կոստանդին: Ասիէ դատ Ներսէս Արարեսցիի յաղմասող Միկելութիւնը եկարած է Կոստանդին (Կրիշը՝ Սամուէլ), թէեւ վառապ ձեռքը կարած հանած են ծաղկումները: Ուրեմն իրապէս միայն Վանեսիկի թիւ 1035ը մասամբ դեռ կը պահէ Կոստանդինի մանրանկարները: Այս առեւտրեւորով կարծեմ ծածկողին պիտի ըլլայ Սկիւտայի ինքնուրոյն առուեսով մանրանկարչական դպրոցի մասին խոսի:

Նկատելով որ կամայն անկախ կ'երկարի դրախտական, ուրեմն ստիպուած պիտի հաղճեալ անցնիմ շատ որն մեծագոյն մասին վրայէն, ուր դեռ չուն ջուռ են վերջիններուն նման ստուգումներու, ճշգրտմանը: Կարիք ունեցող կէտեր, անիմաստ ատուութիւններ, կամայական հաւանականութիւններ, եւ ընդհանրապէս արուեստի խորքի բմբման պակասութիւններ: Վերջ մեր կատարած դրախտակութիւններ ինքնին ցոյց կու տան Հեղինակին եւ իր աշխատակիցերուն անհրաժեշտ պակասութիւնները: Ցաւալի է որ բան մը ըսած ըլլալու տարապայման եռանդը խոհեմութենէ աւելի քաշի կատարած է, որ որեւէ կերպով կող չունի Հայկական մանրանկարչութեան խորունկ արուեստին ուսումնասիրութեան Հետ: Ցաւալի է որ առանց Տրապիզիտի Աւետարանի տեսած ըլլալու (Վանեսիկի, թիւ 1400) իր խաչ աշխ մասին, ինչպէս սխալապաշտ կը խաչ Տիւրքիեցիներ չամայարանին թիւ 13 Աւետարանին մասին: Ցաւալի է որ իր տեսութիւնները այդպիսի անգոյ եւ մտադանին Հիմերու վրայ ցուցի դառնող է, գիտեման կարի եղանակն պէտք տալիս արեւմտեան Կոստանդինէն, Հետամուտ ըլլալու: Ցաւալի է որ նախնական ծանօթութիւններ չէ կրցոր ձեռք բերել գիրք գրելու եւ Հրատարակելու առաջ, ինչպէս օրինակ որ Նոր-Ջուղայի թիւ 85 Աւետարանը, վերջին գործը Դրեզարկ Միխեցիի, բոլորովին կողապատուած է իր մանրանկարներէն եւ ծաղկումներէն, մեղի չհիշում ոչ մէկ մեղայի գիտելու: Համար թէ Դրեզարկ ինք կրցած ծաղկել այս Աւետարանին որեւէ մեղ մասը իր մահէն առաջ:

Մենք շատ բան ունենք ըսելիք Յովհաննես Արքայադքոր, Սարգիս Գրեմիի եւ կրիկեանս ուրիշ գրիչներու եւ մանրանկարիչներու մասին, որոնք կը վրա զահեմք ուրիշ աղբիւր:

Էջ 107-ով Հեղինակը կը սկսի տալ Թորոս Ռոսինի մասին ինչ որ կրգած է հաւաքել, առանց որեւէ նորութեան: Թէ ինչո՞ւ համար Հեղինակը ձեռք է տուեր Թորոս Ռոսինի կեանքին ու դործին դժուար ու բարդ աշխատութեան, երբ մանաւանդ իր ձեռքին տակ չէ եղած ոչ իսկ հատ մը վաւերական Ռոսինեան մանրանկար՝ ինծի համար կը մնայ հանելուկ: Արդեօք կարելի՞ է արուեստի մասին գրել Հեղինակուր կերպով, առանց անձնապէս տեսած ըլլալու: Գոնէ մէկ երկու օրինակ բուն գործերէն: Որքան որ ալ անկարելի նկատուի նման բան մը, Հեղինակը տխրահեմութիւնը ունեցած է այդ ընելու:

Էջ 150-ով կ'աւարտի այսպէս բնէր ուսումնասիրութիւնը, որմէ վերջ կու գայ 13A նկարներու սեւ եւ ճերմակ արտատպութիւնը: Վերջապէս մասնաշաղկապի եւ յատուկ անուանք ցանկեր: Երբ որուին նաեւ ցանկի մը նկատուած վրիպակներ, մինչ Հատորին մէջ ըսողութիւն եւ վրիպակներ եւ մէկըրումներու սխալ ընթերցումներ, որոնք չեն ճշդուած վրիպակներու շարքին:

Տարաւոյտ չկայ որ դործը ծախսալից հրատարակութիւն մը եղած է իր գունաւոր եւ պարզ պատկերներով: Նոյն ատեն, տարակոյտ չկայ որ հրատարակուած դործը չ'արդարացներ կառարարուած ծախքը: Հեղինակը վստահաբար ցանկութիւն եւ նուաճող ունի մանրանկարչութեան մասին գրելու, բան մը՝ որ անտարակոյտ զախարիչ է. սակայն դրածը իմաստ մը ունենալու է: Դժբախտաբար այդ իմաստը բառերու շեղակոյտով մը չի կրնար տրբւիլ ընթերցողին, երբ մանաւանդ ան կը կարգայ Հայ մանրանկարչութեան նման անձնակն եւ անձնաւոր մնացած նիւթ. մը: Բառերու շեղակոյտը կատարելապէս ամբողջաբար կ'ըլլայ երբ հազիւ 25 տողներու մէջ կը հանդիպէք սոսկ ան իմաստութեանը: Հիմնականք սխեմանք, Հիմնատիկ մանրանկարների կոմպոզիցիա, Հիմնադիր, Հիմնականներ, Հիմնադիր ֆիգուրա, Հիմնադիր ֆիգուրա, Հիմնադիր ֆիգուրա կոմ-

պոզիցիաներ, Հանգիստ, Հարգիւն, Հարգաւորակ, Հարգիւն, Հարգաւորակ: Ընթերցողը կրնայ այն ապահովութիւնը առնալ որ Հեղինակը գինք ծուխի վարաւ դարձով մը կ'ուզէ խեղդել, պարզապէս որովհետեւ Հեղինակը մ'ը ըսածը դիտել եւ ո'չ ալ կարող է բացատրել ընդհանաբար: Նոյն էջ 43-էն եւ յաջորդ էջ 42-էն տանք նմոյշներ Հեղինակին բաններէն: Օրինակ. «Անկաշկանդ վերաբերմունք է ցուցաբերում գոտիերագրական սխեմաների նկատմամբ, աւետարանական թեմաները յաճախ իւրովի է մեկնադրանում, այլ եւ ազատ է կատարողական տեխնիկայի, դոյների համարման դործածման ընդհանրաւորում...»: Ահա ուրիշ մըն ալ. «Հատկապէս կանանիկ ձեւերի նկատմամբ ունեցած պահպանողական վերաբերմունքի հետ մէկտեղ, Հիմք հանդիսացաւ հետագայ՝ անկաշկանդ շրջանի...»: Որոշ է որ Հեղինակը կրնար, եւ անհրաժեշտութիւն մըն է ասիկա, իր ըստարեւել ուղղութիւնը ամենէն յատակ եւ պարզ բառերով ու նախադասութիւններով:

Ինծի անմեղեքի է թէ ինչո՞ւ Երեսնի Հարուստ Մատենադարանին եւ Թանգարանին դեռ չուսումնասիրուած, հում, շատերուն անմատչելի, ձեռքի տակ գտնուած ճոխ ու հարուստ նիւթերը մոռցուած են եւ ամբողջութեամբ արտասահման գտնուած Թորոս Ռոսինի գործերով զրադած է Հեղինակը, կոնկրետին մանրանկարչական դպրոցով՝ որուն նիւթերուն կենսական ու մեծ բաժինը դարձեալ արտասահման կը գտնուի: Արդեօք Հեղինակին համար նուստապոստիլ բան է դրել Վաստիւրաբանի զրպրոցներուն մասին կամ դպրոցներուն՝ որոնց նիւթերուն առիւծի բաժինը հոն, Երեսն ձեռքի տակ է արդէն: Իսկ եթէ անպատճառ արտասահմանեան նիւթերը կարեւորագոյն կը սեպուին, որոնց համար կ'ուզուի եղբայրականութիւն խօսք ըսել, մենք միակ միջոց մը դիտենք տալ մասին. պէտք է արտասահման հանդիպին եւ իրենց նիւթը բուն աղբիւրէն խմեն, եթէ չեն ուղեր ծիծաղելի ըլլալու չափ անհեթեթ նման դործեր հրատարակել: Վերջապէս վաւերական մասը այս Հատորին արդէն ծանօթ էր եւ կարիք չուէր անիմաստ ընդլայնումի:

Թ. ԳԻՐԻՏԵԼԻՆ